

О.М. Губар,
кандидат філософських наук, доцент
(Макіївський економіко-гуманітарний інститут)

ТОЛЕРАНТНІСТЬ І КОМПЛІМЕНТАРНІСТЬ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано взаємозв'язок понять "толерантність" і "компліментарність" у контексті культури прав людини. Актуалізовано один із головних принципів проекту Просвітництва – принцип інтелектуалізму як засобу формування толерантного світогляду.

Перетворення толерантності з найважливішого теоретичного концепту "Проекту Просвітництва" в реалію повсякденного людського життя – актуальне практичне завдання сучасного глобалізованого інформаційного світу.

Проблема толерантності в останні десятиліття перекочувала з філософської етичної літератури в практичні, прикладні дослідження: соціологічні, соціально-психологічні, психологічні, юридичні. Потреба в практичному застосуванні ідеології толерантності все частіше постає в пошуках шляхів вирішення міжкультурних, релігійних, національних конфліктів як надійний спосіб запобігання громадянським війнам і терористичним актам.

Мета статті – проаналізувати толерантність як один із головних принципів ідеології та практики прав людини.

Теоретичне завдання – довести, що толерантність як і всі інші принципи концепції прав людини є суто цивілізаційним утворенням, яке може спиратися лише на людський розум. Практичне завдання – надати деякі практичні рекомендації освітнього та виховного характеру.

Об'єкт дослідження – толерантність як принцип культури прав людини.

Предмет – категоріальний аналіз понять толерантність та компліментарність з точки зору сучасної парадигми освіти.

Гіпотеза. Якщо компліментарність, як сприйняття свого соціального кола закладена в природі людини та підкріплюється ірраціональними структурами свідомості: колективною безсвідомістю, емоціями, індивідуальною підсвідомістю, то толерантність є суто цивілізаційним явищем, котре спирається лише на інтелект. Тому інтелектуалізм, належні виховання та освіта є головними засадами розвитку толерантності в сучасній цивілізації.

Права людини – це претензії окремої людини до суспільства й держави, прагнення та можливості захистити своє індивідуальне поле свободи від зовнішнього "агресивного" середовища. Права людини, стосуючись життя окремої особи, виникають з індивідуалістичної, егоїстичної природи людини і в той же час є одним зі способів вирішення загальноісторичного протиріччя індивідуального і соціального.

У практиці соціуму й почасти в науковій літературі панує точка зору про перевагу зовнішніх детермінант у реалізації прав людини. Перш за все, йдеться про конкретно-історичний рівень суспільної практики, про рівень розвитку громадянського суспільства та правової держави як головних чинників ефективної реалізації прав людини. Ми ж, виходячи з антропоцентристської методології, звернемо увагу, насамперед на внутрішні чинники реалізації прав людини. У діалектиці зовнішнього та внутрішнього об'єктивного та суб'єктивного тут, на нашу думку, наявна асиметрія, перевага зміщена у бік внутрішнього, суб'єктивного. Тому ми вважаємо, що головними нормативними принципами концепції прав людини є: принцип активності, принцип толерантності, принцип солідарності.

Для того, щоб у реалізації прав людини уникнути конфлікту інтересів, треба поряд з активністю формувати принцип толерантності. Класичне формулювання принципу толерантності належить французькому просвітителю Вольтеру: "Мені не подобається Ваша думка, але я віддам життя за те, щоб Ви мали право її висловити". Якщо я, як особистість, претендую на повагу до моєї гідності, то я повинен поважати гідність інших, людей, що мене оточують.

У преамбулі французької Декларації прав людини і громадянина (1789 р.) свобода визначається як можливість робити все, що не завдає шкоди іншому. Здійснення природних прав кожної людини має лише ті межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими самими правами.

У Конституції України цей принцип відображений у статті 23: "Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, якими забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості" [1: 9].

У контексті принципу толерантності принцип рівності інтерпретується таким чином: я до кожного ставлюсь однаково, до кожного маю індивідуальний підхід, враховую індивідуальну неповторність кожної особистості.

Принцип толерантності актуалізується пропорційно зростанню двох потужних тенденцій сучасного прогресу: тенденції глобалізації та тенденції зростання ролі суб'єктивного фактора соціального розвитку.

Толерантність це абсолютно культурне явище в тому сенсі, що вона не детермінується індивідуалістичною, егоїстичною природою людини. Здогадка про те, що необхідно поважати гідність іншого, щоб зберегти й підтримати свою, могла виникнути тільки на основі розуму. Проте, інстинкти та пристрасті до цих пір в людському житті є сильнішими за розум. Тому толерантність часто виявляється лише теоретичним принципом, благим побажанням.

Упродовж багатомісячної історії культури, людські співтовариства, соціальні групи і окремі особи в практичному житті використовували принцип компліментарності. "Компліментарність" – специфічний термін соціально-філософської концепції Л. Гумілева [2: 156].

Компліментарність – позитивна (негативна) – відчуття підсвідомої взаємної симпатії (антипатії) особин, що визначає ділення на "своїх" і "чужих". Вона дуже точно виражає один з проявів егоїстичної природи людини. Усе що стосується мене і мого найближчого оточення ("те, що схоже на мене") – гідне існування, розвитку і пошани. Я, готовий захищати своє поле свободи, своє коло іноді ціною власного життя (свій рід, плем'я, національну гідність, свою Землю, Батьківщину, сім'ю, друзів – це круг компліментарності). Але те що, знаходиться за межами цього кола – вороже мені. При всякій слушній нагоді я готовий критикувати, відкидати, руйнувати це агресивне мені середовище.

Принцип компліментарності фігурує й на рівні етносу, причому дуже дієво. Тут він іменується патріотизмом і знаходиться в компетенції історії, бо не можна любити народ, не поважаючи його предків. Внутрішньоетнічна компліментарність, як правило, корисна для етносу, будучи могутньою охоронною силою. Але іноді вона приймає потворну, негативну форму ненависті до всього чужого; тоді вона іменується шовінізмом.

Компліментарність на рівні суперетносу може бути тільки умоглядною. Зазвичай вона виражається в зарозумілості, коли всіх чужих і не схожих на себе людей називають "дикунами" [2: 156].

Якщо компліментарність важлива, на етапі становлення будь-якої соціальної спільноти як ланка, що скріплює однорідні елементи системи, то толерантність набуває особливої важливості, коли виникає необхідність створювати соціальну систему з різноманітних елементів.

Деякі мислителі намагалися знайти основу толерантності в самій людській природі.

Давид Юм, наприклад, вважав, що підставою моралі є дана людині від природи "схильність симпатизувати іншим людям і сприймати за допомогою повідомлення їх схильності і відчуття, як би вони не відрізнялися від наших, хоч би вони були навіть протилежні останнім" [3: 449].

Руссо припускав існування в людині від природи двох загальних відчуттів: самозбереження і співчуття. Співчуття багато просвітників вважали природним базисом соціального в людині [4].

На наш погляд, ці антропологічні підстави соціальності людини відносяться скоріше до явища компліментарності. Співчуття, порозуміння людина спочатку схильна направляти до суб'єктів своєї спільноти, свого соціального кола. Чим особа розвиненіша – тим круг цей ширше. Лев Толстой цю ідею поклав в основу концепції морального прогресу. Він виділяв три стадії етичного розвитку особи і суспільства: моральність дикості – моральне все те, що служить на користь моему Я; моральність варварства – моральне все те, що служить на користь моему колу друзів; моральність цивілізації (загальнолюдська) – моральне все те, що служить на користь загальному благу [5].

Виходячи з європейської філософської традиції проблему толерантності можливо вирішити тільки на шляху інтелектуалізму. Людина, як розумна істота, розуміє, що сприйняття інших є обов'язковою умовою сприйняття його самого, реалізації його інтересів і прав. Тим самим особа свідомо приборкує свої пристрасті й бажання, обмежує свою індивідуальну свободу заради загального блага. Формування такої позиції особистості можливе тільки на шляху громадянської освіти, освіти в душі прав людини. Це може бути внутрішньою "опорою" толерантності.

Зовнішньою ж опорою може бути ефективна система позитивного права, яка здатна швидко реагувати на будь-які посягання на гідність і права будь-якого свідомого суб'єкта.

Існування та бурхливий розвиток в новітній історії міжнародного права і принцип його пріоритету над національним і є одна з відповідей на виклик глобального сучасного миру.

Що перешкоджає "опредмеченню" принципу толерантності в повсякденну тканину соціального буття?

По-перше, егоїстична людська природа. Практично всіма антропологічними концепціями визнається, що головним джерелом будь-якої людської діяльності є особистий інтерес. Реалізація й захист своїх інтересів – це природна й вільна діяльність. Урахування при цьому також інтересів інших суб'єктів – це вже завдання з двома та більше невідомими. Не кожному такі завдання по силі. Тому етичний раціоналізм Сократа, Платона та Просвітників стає все більш актуальним у зв'язку з проблемами розвитку толерантності.

По-друге, нереалізовані багато в чому принципи рівності та соціальної справедливості. У суспільстві, де зростає соціально-майнове розшарування, де при цьому відсутні ефективні механізми контролю за справедливим розподілом суспільних благ, важко виховувати, формувати толерантну свідомість.

По-третє, зайве політизування й ідеологізація всіх сфер соціального життя. Політики, прагнучи влади, часто використовують PR-технології, що розділяють людей. Не секрет, що ідеологія антисемітизму й зараз використовується як "виправдання" будь-яких бід і нещастя. Як в середні віки в неврожах, епідеміях, стихійних лихах були винні відьми; так зараз – євреї. Інший, яскравіший приклад новітньої історії – президентські й парламентські вибори в Україні (2004-2006 рр). Технологи уміло застосували та штучно загострили існуючі суперечності між Сходом і Заходом України, поставивши при цьому суспільство на межу розколу та громадянської війни. Пригадаємо також, що внутрішнє протистояння підігрівалося антиамериканськими й антиросійськими настроями. Головним уроком або надбанням тих бурхливих подій була навіть не стільки громадська самосвідомість, що "стрепенулася" у своєму розвитку, скільки перемога мудрості, здорового глузду й толерантності українського народу (громадянського суспільства). Розпалюючи емоції та пристрасті, все ж таки важко протистояти розуму. Тому для формування толерантного світосприймання необхідний розвинений картезіанський скепсис.

Таким чином, і тут ми бачимо, що толерантність є абсолютно культурним явищем, можливим тільки на етапі розвиненої індивідуальної та суспільної свідомості. Тільки розум, мудрість здатні підказати людині, що вона частина єдиного цілого. Стабільність та благо цілого є надійною умовою її особистого блага, реалізації її інтересів і прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Офіц. текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина. Навч. посібн. / Авт.-уклад. М.І. Хавронюк. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 384 с.
2. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л.: 1990. – 528 с.
3. Юм Д. Сочинения: В 2-х т. – М., 1965. – Т. 1. – С. 449.
4. Руссо Ж.-Ж. Трактаты. – М.: Наука, 1969. – 740 с.
5. Толстой Л.Н. Путь жизни. – М., 1993. – 431 с.

Матеріал надійшов до редакції 18.09.2007 р.

Губарь О.М. Толерантность и комплиментарность в контексте культуры прав человека.

В статье анализируется взаимосвязь понятий "толерантность" и "комплиментарность" в контексте культуры прав человека. Актуализируется один из главных принципов проекта Просвещения – принцип интеллектуализма как средства формирования толерантного мировоззрения.

Hubar O.M. Tolerance and Complementarity in the Context of the Human Rights Culture.

The article analyses the correlation of the definitions "Tolerance" and "Complimentarity" in the context of human rights culture. One of the main principles of the Enlightenment project – that of the intellectualism is actualized as the means of the tolerant ideology formation